

Стратегията на деконструкция в литературната теория: Един възможен постмодерен поглед към художествения текст

Илияна Бенина

Abstract: The Strategy of Deconstruction in the Literary Theory: One Possible Postmodern Look at the Fictional Text: The present work aims at clarifying the essence of the Strategy of Deconstruction as a tool of literary criticism in recent years. Various stages of the Strategy development have been studied and analyzed, as well as the contribution of such prominent scholars as Ferdinand de Saussure, Jaques Derrida, Roland Barthes and others.

Key words: Strategy of Deconstruction, sign character of the language, signifier, signified, ideology, connotative meaning, myth.

ВЪВЕДЕНИЕ

Периодът на радикално преосмисляне на социалните и политически практики, започнал през 60-те години на XX век, се характеризира и с нови, различни подходи и стратегии при интерпретирането на литературните текстове. До голяма степен те представляват реакция срещу сигурността и категоричността, с които до тогава се произнасят мнения, раздават се „присъди“, слагат се етикети, гледа се снизходително на някои автори и произведения, а други безапелационно се обявяват за „класика“. Такава стратегия представлява стратегията на деконструкция и нейните практически приложения, които позволяват да се разшири обхвата на литературния канон, както и да се преосмисли самото понятие „канон“, като в него се включат произведения на автори, заемащи преди това маргинално положение, особено жени, цветнокожи, с различна сексуална ориентация и редица други, игнорирани по разнообразни причини в миналото. Съществуват и други практики и стратегии в културологията, допринасящи за демократизирането на канона, сред които трябва да споменем тези, прилагани от семиотиката и херменевтиката. Често пъти теоретичните им обосновки си съдействат и подпомагат, споделяйки общи понятия, подходи, гледни точки и терминологичен апарат.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Стратегията на деконструкцията, представляваща една от най-влиятелните форми на постструктурализма, ползва за отправна точка на своето развитие теорията за езика на швейцарския учен и изтъкнат професор в Париж и Женева Фердинанд дьо Сосюр, изложена в неговия труд *Курс по обща лингвистика*, публикуван след смъртта му през 1916 година. В него са формулирани теоретичните принципи на Сосюр за езика, които стават методологична основа на т.нар. социологична школа в езикознанието и на много изходни положения на структурализма и семиотиката. Най-общо казано, Сосюр изследва начините, по които езика твори смисъл и стига до извода за **знаковия характер на езика**. Фундаменталното разделение на езиковата ни способност на абстрактна система (langue) и конкретна речева дейност (parole) бележи началото на модерната научна лингвистика. Сосюр дискутира лингвистичното изследване именно през **бинарната опозиция език – реч**, както и чрез противопоставяне на понятията **„синхронност“** – **„диахронност“**. Негово е класическото определение за знак, според което той се състои от **означаемо** (психически образ) и **означаващо** (акустична характеристика) [1].

Френският философ Жак Дерида подема идеите на Сосюр, но съсредоточава вниманието си основно върху **връзката между езика (langue) и значението**. За да подчертае и демонстрира двойствения характер на езика Дерида използва специфичния термин **„différance“** [2] – неологизъм, включващ значенията на две думи

във френския език – на глаголите „différ – различавам (се), правя разлика; defer – забавям, отлагам; двете думи се изписват по подобен начин, имат сходно звучене, но значенията им са различни. И двете думи правят алюзия с „difference” (реално съществуващата дума във френския език, бел. моя).” В качеството на пример, илюстрирач казаното по-горе, ще приведем откъс от есето “Difference”, съдържащо се в книгата *Пределни философията (Margins of Philosophy, 1982)*:

„Тук, следователно, трябва да си позволим да се позовем на ред, който се съпротивлява на опозицията, една от основополагащите опозиции на философията между видимото и смисленото. Редът, който се съпротивлява на опозицията, а се съпротивлява, тъй като я пренася, се демонстрира от едно движение на различие (difference), написано с „a”, което не се отнася нито към произношението, нито към писането в обичайния смисъл, а което се локализира като странното място <...> между речта и писането, отвъд необезпокояващото знание, което ни свързва с едното или другото и което от време на време ни уверява в илюзията, че те са две [3].”

Нарочно направената „грешка” демонстрира нагледно, че отношенията между означаемо и означаващо вече не са в категоричния формат на бинарно противопоставяне, тъй като можем да мислим както в посока на едното значение, така и в посока на другото, защото не сме сигурни какво се има пред вид; по този начин пораждащите се значения са вече повече от едно и, следователно, вече не може да се говори за бинарно противопоставяне, а за множественост на значенията. В един по-широк план идеята на лингвистичния пример може да се проектира върху интерпретацията на нещата, събитията и явленията в живота в смисъл на отказ от категоричност при тяхното дефиниране. Едуин Генцлер „стъпва” върху този широко цитиран лингвистичен пример на Дерида, за да експлицира неговия дълбок философски смисъл:

„Извиквайки в съзнанието дефиницията на Фуко за „Другото” като безмълвния двойник на човека, Дерида в риторичната стратегия на есето “Difference” не само използва термин, който експлицитно представя разделението и различие, но също така чрез нарушаване правилата за писане с тази не достигаща до слуха грешка и чрез подсъзнателното извикване на един забравен концептуален модел, използва „безгласната” ирония, за да създаде дискурс, графично и теоретично разбъркан под повърхността на гласно изразените риторични правила. <...> Подобно на Хайдегер, който говори за онази страна на езика, която скрива и премълчава, Дерида предлага да мислим за difference – за *забавяне и различие* – за свободната игра без край, без референт или специална функция. Дерида предполага, че този начин на числене е невъзможен сега, в този век и епоха, но той предлага да започнем да мислим от пределите на умозрителните категории и да следваме лъкатушенията на езика, вместо да вървим по утъпкания път [4].”

Кели Грифит отбелязва: „Той (Дерида, бел. моя) отхвърля идеята, че някъде може да съществува спасителна крайна цялост, която би могла да обективизира в нас представата за „човека”, както и извън нас представата за „реалност [5].”

Литературните критици, които приспособяват за практически цели идеите на Дерида разглеждат литературата като език, като „текст”, който се състои от безкрайна верига от „отложени” или „отсрочени” връзки между означаващото и означаемото. В този смисъл Тери Игълтън отбелязва:

„Няма понятие, което да не е въввлечено в безкрайната игра на означаването, да не е пронизано от следи и фрагменти от други понятия. Именно така, извън тази игра на означаващи, **отделни значения биват издигани от социалните идеологии до привилегировано положение или превърнати в центрове**, около които останалите значения са принудени да принаднат. Преценете значението приписвано в нашето общество на идеи като **свобода, семейство, демокрация, независимост, власт, ред** и т.н. Понякога гледаме на подобни

значения като на *начало* на всички останали, като на извор, от който те произтичат; но това <...> е странен начин на мислене, защото, **за да бъде значението възможно изобщо, трябва вече да са съществували други знаци** [6] (курсивът мой).”

Този цитат убедително демонстрира, че фаворизирането на едно значение, приписвано на дадено явление, състояние, отношение, процес, личност или общност, за сметка на други възможни значения или преднамереното му подбиране без да се вземат останалите възможни значения под внимание, е всъщност външен израз на определени идеологии и интереси в различни сфери на социума. Като следствие, повечето понятия, използвани за окачествяване на отделни аспекти на общественния живот, се превръщат в идеологически конструкции, характеризиращи даден стадий от развитието на обществото, които трябва да бъдат разчитани съобразно техния исторически контекст.

Схващането за бинарните опозиции е основният формат, използван от структуралистите за възприемане и концептуализиране на идеи и опит. Те са в центъра на изследванията на почти всички изтъкнати представители на структурализма, като Владимир Проп, Алгирдас Греймас, Мишел Фуко, Клод Леви-Строс, Цветан Тодоров и др., но тъй като те не са приоритет на нашето кратко теоретично изложение, няма да се спираме в подробности на тях.

Големият принос на Дерида е, че вижда чрез безкрайността на процеса на означаване провала на бинарното мислене, настояващо за привилегированост на единия член от опозицията в ущърб на другия. Тази идея е в самото сърце на теорията за деконструкцията. Игълтън дава следното определение за „деконструкция“, придружено от един сполучлив пример, който не можем да си позволим да пропуснем: „Деконструкция“ се нарича аналитичната операция¹, чрез която подобни опозиции могат да бъдат частично подкопани или показани като частично подкопаващи се в процеса на създаване на текстово значение. Жената е противоположното, „другото“ на мъжа: **тя е не-мъж, дефектен човек**, носител най-вече на отрицателни стойности според мъжкия основополагащ принцип. <...> Деконструкцията следователно заема позицията, че **бинарните опозиции**, с които класическият структурализъм е склонен да борави, **са начин да видим типичното в идеологиите. Идеологиите са склонни да прокарват отчетливи граници** между приемливото и неприемливото, между Аза и не-Аза, истината и лъжата, смисъла и безсмислието, разума и лудостта, централното и маргиналното, повърхността и дълбината” (подчертаването мое) [7].

Подобно е разбирането и тълкуването на стратегията/операцията деконструкция от Джонатан Кълър, но той добавя и изясняване на самата технология на деконструиране: „<...> да се деконструира един дискурс означава да се покаже как той **подкопава** философията, която утвърждава, или **йерархичните опозиции**, на които разчита, чрез идентифициране в текста на реторичните операции, които продуцират **предполагемата** основа на аргумента, ключовото понятие на тяхната предпоставка (курсивът мой) [8].”

Ролан Барт извежда на ново ниво приложението на стратегията на деконструкция. Всъщност той доразвива идеята, набелязана от Дерида за отнемането или отлагането на значението, или, с други думи, за възможната множественост на значението и изследва техните идеологически проекции в културата на обществото. Неговите идеи за ролята на денотативното и, особено, на конотативното значение залягат в основата на концепцията му за мита. Както е известно, денотация е буквалното значение на думата, а конотация – преносното. Кристиан Банков отбелязва по повод изследванията на Барт върху идеологията, влагана в конотативното значение: „Истинският двигател на културата са конотативните системи на означаване, въпреки че те съществуват единствено и само защото са базирани на денотативните системи, които са по-трайни и по-добре

структурирани. Конотативното значение отразява по-конкретни реалности, с тяхната поява става видимо и самото то [9].”

И така, според Барт митът е: „<...> **вторична знакова система**. Онова, което е знак (тоест асоциативен сбор от едно понятие и един образ) в първата система, става обикновено означаващо във втората. <...> При тази операция митът сякаш измества с едно деление формалната система на първичните значения (курсивът мой) [10].” Стратегията на деконструкция при Барт се разгръща именно във връзка с конотативното значение. Той определено изразява несъгласие с тези, които виждат „правоверна” еднозначност на смисъла в един текст:

„Някои <...> твърдят, че всеки текст е еднозначен, притежаващ само един верен, точно установен смисъл, и отправят симултанните, вторични смисли в небитието на измислиците на критиката. Други (имаме пред вид семиолозите) **оспорват йерархията между денотирано и конотирано**; <...> а тази йерархия води далеч: тя означава да се върнем към затворената система на западния дискурс (научен, критически или философски дискурс), към централизираната организация на дискурса, тоест да разположим всички смисли на един текст в кръг около един източник – денотацията (център, пазител, убежище и светлина на истината) (курсивът мой) [11].”

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение ще завършим с думите на Марджъри Хърихан в предговора към книгата ѝ *Деконструиране на героя. Литературната теория и детската литература*, където тя обяснява защо, според нея, е важно приложението на тази стратегия не само в детската литература, но в литературата, като цяло:

„В западната култура има една история, която се разказва отново и отново в безбройни версии от незапомнени времена. Това е една история на превъзходство, доминация и успех. Тя разказва как белите европейци мъже са естествените господари на света, тъй като те са силни, смели, умели, разумни и отдадени, на това, което правят. Тя разказва как те преодоляват природните опасности, как другите „низши” раси са били подчинени от тях, и как те разпространяват цивилизация и ред, където и да отидат. Тя разказва как предназначението на жените е да ги обслужват, и как онези жени, които отказват да направят това, представляват заплаха за естествения ред и трябва да бъдат контролирани. (...) **Едва през последните няколко десетилетия хората започнаха да подлагат на съмнение нейното послание, да оспорват, че на хората с различен цвят на кожата не им е свойствено да са по-низши, че жените не са по подразбиране подчинени и зависими, че безмилостното покоряване на природата може да има ужасяващи последствия, че само и единствено логиката не ще отговори на всички наши въпроси и че постигането на власт и успех не води задължително до удовлетворение** (курсивът мой) [12].”

ПРИЛОЖЕНИЕ

1. Освен „операция”, често се използва терминът „стратегия” по отношение на деконструкцията, който ние възприемаме в настоящата дисертация. Този термин можем да срещнем, например при: Evans, Joseph Claude. *Strategies of Deconstruction: Derrida and the Myth of the Voice*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991; Silverman, Hugh J., Don Ihde. *Hermeneutics and Deconstruction*. Albany: State University Press, 1985, p. 25; Villani, Arnaud. “Poststructuralist Alternatives to Deconstruction”. *The Textual Sublime: Deconstruction and its Differences*. Eds. Hugh J. Silverman, Gary E. Aylesworth. Albany: State University Press, 1990, pp. 223-31; Sturm, Douglas. *Solidarity and Sufferin: Towards a Politics of Relationality*. Albany: State University Press, 1998, p.186.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Сосюр**, Фердинанд. *Курс по обща лингвистика*. Прев. Ж. Бояджиев и П. Асенова. София, Наука и изкуство, 1997, с. 96-97.
- [2] Derrida, Jacques. *Margins of Philosophy*. Trans. With Additional Notes by Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1984, p. 5.
- [3] **Генцлер**, Едуин. *Съвременни теории за превода*. Велико Търново: Издателство ПИК, 1999, с. 222-23.
- [4] **Griffith**, Kelly. *Writing Essays about Literature: A Guide and Style Sheet*. Boston: Thomson Wadsworth, 2006, p. 172.
- [5] **Derrida**, Jacques. *Margins of Philosophy*. Trans. With Additional Notes by Alan Bass. Chicago: University of Chicago Press, 1984, pp. 1-24.
- [6] **Игълтън**, Тери. *Увод в литературната теория*. София, издателство Agata, 2003, с. 157.
- [7] **Culler**, Jonathan. *On Deconstruction: Theory and Practice after Structuralism*. 1985. New York: Ithaca, 2007, p. 85.
- [8] Пак там, с.158.
- [9] **Банков**, Кристиан. Лекция 8. Денотация и конотация. Ролан Барт и понятието „мит“. 20.06. 2012.
- [10] **Барт**, Ролан. *Въображението на знака. Есета*. София, Народна култура, 1991, с. 48-49.
- [11] Пак там, с. 438.
- [12] Hourihan, Margery. *Deconstructing the Hero. Literary Theory and Children's Literature*. London and New York: Routledge, 1997, p1.

За контакти:

Ст. преподавател, д-р Илияна Бенина, катедра Чужди езици, Русенски университет „Ангел Кънчев“, E-mail: ibenina@uni-ruse.b

Докладът е рецензиран